

تولید و بهره برداری اقتصادی از نگاه قرآن و نهج البلاغه با رویکرد تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی

حکمت حکیمی فر*

چکیده

یکی از شئون و وظایف والا و ارزشمند زندگی انسان، کار و تلاش است، که در متون اسلامی، از آن به عنوان عبادت تعبیر شده است، به تعبیر دیگر، اسلام نمی‌خواهد که پیروانش بیکاره، تن پرور و فقیر باشند بلکه می‌خواهد مسلمانان، یک جامعه‌ی غنی، خودکفا، مستقل، آسوده، قدرتمند و سربلند تشکیل دهند. نام گذاری سال ۱۳۹۱ به عنوان «تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی» از سوی رهبر انقلاب نشانگر این است که باید به کمبودها، تنگناها، رشد اقتصادی، تولید داخل، حمایت از سرمایه‌های جوان علمی، فرهنگی و اقتصادی توجه بیشتر داشته باشیم؛ نوشتار پیش رو این موضوع را از نگاه قرآن و نهج البلاغه مورد بررسی قرار داده است.

واژه‌های کلیدی:

کار، تلاش، تولید، قرآن، نهج البلاغه.

*. دانش‌پژوه سطح دو رشته تاریخ اسلام مؤسسه آموزش عالی حوزوی امام رضا (ع).

مقدمه

در فرهنگ اسلام به هر نوع فعالیتی که برای تأمین و پاسخ گویی به نیازهای مادی و یا معنوی انسان و کسانی که با او در یک محیط زندگی می‌کنند، کار اطلاق می‌گردد و در فرهنگ قرآن هرتلاش و کوششی است که به قصد یا بی قصد انجام می‌گیرد، از این رو ما از فعل آب در سوراخ کردن سنگ‌ها و جابه جایی خاک‌ها و ایجاد دره‌ها و مانند آن سخن می‌گوییم که از سوی یک موجود غیرزنده بی هیچ قصد و نیتی از سوی فاعل آن، صورت می‌گیرد، اما عمل، کاری است که از یک موجود زنده با قصد انجام شود. لذا عمل یا همان کار، اخص از فعل است، چنان که عمل در کاربردهای قرآنی، اعم از عمل صالح و کار نیک می‌باشد.^۱ اقتصاد از کلمه «قصد» به معنای «میان‌ه روی» آمده است.^۲ علم اقتصاد یکی از رشته‌های علوم اجتماعی است که در باب کیفیت فعالیت‌های مربوط به دخل و خرج و چگونگی روابط مالی افراد جامعه با یک دیگر و اصول و قوانینی که بر امور مذکور حاکم است، مطالعه می‌کند.^۳ چون میان اقتصاد اسلامی و اعتدال، ارتباط وجود دارد، عنوان «اقتصاد» برای آن استفاده شده است. در قرآن کریم کلمه «مقتصد»^۴ آمده است که به معنای «میان‌ه روی» است. در اقتصاد اسلامی رفتارهای اقتصادی انسان مورد بررسی قرار می‌گیرد و هنگامی می‌توان به صورت کامل به آن دست یافت که نظام اقتصادی اسلام برای افراد یک جامعه روشن شده و نهادهای اقتصادی آن در جامعه پایه گذاری شود.^۵ نظام اقتصادی اسلام با مبانی و الگوها و ساختار خاص خود از جهان بینی محکم و استواری در مسیر رشد و تعالی انسان تشکیل شده است. در دین اسلام، مباحث اعتقادی با مباحث اقتصادی در هم تنیده شده است. «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا

۱. مفردات الفاظ القرآن، علامه راغب اصفهانی، وفات ۴۲۵ هـ، ق، صفوان عدنان داودی، چاپ اول، دمشق، دارالقلم، ۱۴۱۶ ق، ص ۸۶۰.
۲. جبران مسعود، الرائد، اترابی نژاد، دکتر رضا، ج ۱، ص ۲۲۷، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ دوم، ۱۳۷۶.
۳. همان.
۴. سوره لقمان، آیه ۳۲؛ سوره مائده، آیه ۶۶.
۵. با استفاده از کتاب «مکتب و نظام اقتصادی در اسلام»، ص ۵۰، استاد مهدی هادوی تهرانی، چاپ نینوا، سال ۱۳۸۳.

تولید و بهره‌برداری اقتصادی از نگاه قرآن و نهج البلاغه

لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا^۱ باید مشکلات اقتصادی خود را با اتکای به فرهنگ غنی اسلامی، اعم از قرآن و نهج البلاغه حل و فصل نماید، و باید از قرآن بعنوان چراغ هدایت بشریت هدایت جسته و در آن تدبر کرد.

پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرماید: «... لَهُ ظَهْرٌ وَ بَطْنٌ، فَظَاهِرُهُ حُكْمٌ وَ بَاطِنُهُ عِلْمٌ... فِيهِ مَصَابِيحُ الْهُدَى وَ مَنَارُ الْحِكْمَةِ وَ دَلِيلٌ عَلَى الْمَعْرِفَةِ لِمَنْ عَرَفَ الصِّفَةَ»^۲؛ به قرآن روی بیاورید... برای قرآن ظاهری و باطنی است. ظاهر آن حکمت و باطن آن دانش است... در قرآن چراغ‌های هدایت و نشانه‌های حکمت و راهنمای معرفت هست، برای کسی که ویژگی‌اش را شناخت. در کلام نورانی دیگر فرمودند:

«إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ كِتَابَ اللَّهِ وَ عِترَتِي أَهْلَ بَيْتِي إِنْ تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا لَنْ تَضِلُّوا أَبَدًا مَعَاشِرَ النَّاسِ إِنِّي مُنذِرٌ وَ عَلَى هَادٍ وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»^۳ «من در میان شما دو امانت می‌گذارم یکی کتاب خدا قرآن و دیگری اهل بیت خودم. مادام که شما به این دو دست بیازید، هرگز گمراه نخواهید شد و این دو یادگار من هیچ‌گاه از هم جدا نمی‌شوند.» روشن است که فهم قرآن بدون کمک ائمه اطهار عليهم السلام بسی دشوار می‌نماید.

بررسی شعار سال جاری (تولید ملی؛ حمایت از کار و سرمایه ایرانی) از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه شاید بتوان الگوی اسلامی - ایرانی، اقتصاد ملی در قالب تولید، نگهداشت، گذران بهتر سود دهی حلال، فراوان و همچنین ارزش‌گذاری به نیروی تولید کار و اهمیت به پرسنل و بازوان پرکار قشر کارگر جامعه ارائه نمود.

الف: شاخصه‌های اقتصاد اسلامی

۱: اقتصاد هدفدار

انسان همیشه نسبت به تامین آینده خود و کسانی که به او وابستگی دارند، نگران است و به دنبال کار و تلاشی است که بتواند مقداری از دست آوردهای خویش را در

۱. سوره عنکبوت، ۲۹؛ آیه ۶۹.

۲. اصول کافی، ج ۲، ص ۵۹۹، ح پایگاه اطلاع رسانی شیعه حدیث شماره www.hadith.net

۳. نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، تصحیح موسسه آل البيت، نشر موسسه آل البيت قم ۱۴۰۸، ق، ج ۷، ص، ۲۵۵ و مستدرک الوسائل ج ۱۱ ص ۳۷۲.

جهت تامین نیازهای آینده ذخیره نماید. قرآن مال و ثروت را زینت زندگانی انسان می‌شمارد و می‌فرماید: «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَ زِينَتَهَا نُوفِ إِلَيْهِمْ أَعْمَلَهُمْ فِيهَا وَ هُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ»^۱ کسانی که زندگی دنیا و زینت آن را طالب باشند اعمالشان را در این جهان بدون کم و کاست به آنها می‌دهیم.

خدای متعال می‌فرماید انسان اختیار دارد، اگر فردی رفاه و آسایش دنیا را انتخاب کرد، ما او را در این راه کمک می‌کنیم و آنچه را که خواسته و اختیار نموده است به او خواهیم داد و چیزی هم از آن کم نمی‌کنیم، چرا که می‌تواند این انتخاب با یک هدف عالی عقلانی صورت گرفته باشد و مورد تشویق و تایید روایات و قرآن کریم است که انسان با این کسب مال و ثروت نه تنها به خود بلکه به اجتماع نیز منفعت می‌رساند.

امیرالمؤمنین به مالک اشتر می‌نویسد:

«ای مالک بدان! مردم از گروههای گوناگونی می‌باشند که اصلاح هر یک جز با دیگری امکان ندارد و هیچ یک از گروهها از گروه دیگر بی نیاز نیست. از آن قشرها؛ لشگریان خدا، نویسندگان عمومی و خصوصی، قضات دادگستر، کارگزاران عدل و نظم اجتماعی، جزیه دهندگان، پرداخت کنندگان مالیات، تجار و بازرگانان، صاحبان صنعت و پیشه‌وران و طبقه پایین جامعه از نیازمندان و مستمندان می‌باشند، که برای هریک خداوند سهمی مقرر داشته و مقدار واجب آن را در قرآن یا سنت پیامبر تعیین کرده که پیمانی از طرف خداست و نگهداری آن بر ما لازم است»^۲.

۱-۱ ارزش گذاری به کار و تلاش

اهمیت کار و تلاش برای رسیدن به آسایش همگانی و کار گروهی برای ایجاد یک اقتصاد پویا همیشه مورد تأکید معصومین علیهم‌السلام بوده است، استفاده از نیروهای نظامی، بازرگانان، تجار، صنعت‌گران، نویسندگان و شرکت درکار گروهی و ایجاد یک محور واحد برای حل مسائل جامعه، به عنوان ارزش تلقی شده و برای رساندن جامعه به خود کفایی تأکید شده است. حضرت علی علیه‌السلام علاوه بر زمامداری و امامت، به کارهای

۱. قرآن کریم، سوره هود/ آیه ۱۵.

۲. نهج البلاغه، نامه، ۵۳، مترجم، محمد، دشتی ص، ۵۷۳، انتشارات چاپخانه بزرگ قرآن کریم (سوره) چاپ نهم/۱۳۸۵.

زراعت و باغبانی می‌پرداخت و درآمد آن را صرف فقرا و یتیمان و اقشار پایین جامعه می‌نمود. در مورد اهمیت و ارزش کار و تلاش می‌گوید: کشیدن سنگ‌های گران از قله‌های کوه، نزد من از منت دیگران کشیدن محبوب تر است. مردم به من می‌گویند: کار برای تو عیب است و حال آن که عیب آن است که انسان دست سؤال نزد مردم دراز کند.^۱ در نگاه امام علی علیه السلام برتری افراد نسبت به توانایی و کارهایی است که انجام می‌دهند، نه ثروت و برخورداری آنان از حسب و نسب و القاب موروثی، لذا می‌فرماید: پاداش هرکس در قبال هر کاری است که انجام می‌دهد و در این باره چنان سخت گرفت که معروف شد، علی یاور هر کسی است که کار می‌کند و دشمن آن کسی است که به گدایی می‌پردازد.^۲ از نگاه قرآن نیز «کار و تلاش» از جایگاه بالایی برخوردار است. «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى»^۳.

۱-۲ توانمند سازی نیروی کار

خدای متعال برای اینکه انسان در روی زمین به آسایش و رفاه زندگی نماید، می‌فرماید: «إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا»^۴ همانا ما آنچه را بر روی زمین است زینت آن قرار دادیم تا آنان را بیازماییم که کدامشان نیکوکارترند. بطور کلی تمامی مخلوقات کره خاکی را زینت برای انسان‌ها معرفی می‌کند. انسان‌ها از هرچه خداوند خلق نموده، در رفاه و آسایش و تزیین شئونات زندگی خویش بهره می‌جویند، البته در تمام این‌ها، آزمایش و چگونه سربلند آمدن از آزمایش مهم است.

۱-۳ مبارزه با ثروت اندوزان

خدای متعال استفاده بی‌مبالات از ابزار زینتی و عمومی را جایز نمی‌داند، بلکه کسانی را که بهترین استفاده، در مسیر صحیح از این گونه امکانات ببرند موفق می‌داند و این‌ها را ابزار امتحان انسان‌ها می‌شمرد؛ «وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَيَّ أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَيَّ

۱. قریشی، شریف، کار و حقوق کارگر، ۱۳۶۶، ص ۶.

۲. جرداق، پیشین، ص ۲۳۵.

۳. نجم آیه ۳۹.

۴. کف/آیه ۷.

قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّىٰ يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ»^۱ «موسی گفت پروردگارا، تو فرعون و اطرافیانش را زینت دادی و اموالی (سرشار) در زندگی دنیا به آنها داده‌ی و نتیجه‌اش این شده که (بندگان را) از راه تو گمراه می‌سازد پروردگارا، اموالشان را نابود کن».

زینت و اموال دنیا ارزشمند است و راهگشای بسیاری از مشکلات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است و موجب عمران و آبادانی و امنیت جامعه می‌باشد، اما اینها تنها زمانی نتیجه بخش خواهد بود که به روش صحیح و درست از آن بهره برداری شود و آن را وسیله‌ی جهت پیشرفت مادی و معنوی جامعه قرار دهند، در غیر این صورت مورد سرزنش قرار خواهد گرفت. اگر مال و ثروت، بطور صحیح، معقول و هدفمند مورد استفاده قرار نگیرد موجب تباهی و فساد جامعه خواهد بود.

۲. رشد اقتصاد بر پایه آموزه‌های قرآن و نهج البلاغه

قرآن کریم انسان را به کوشش، تشویق می‌نماید، اسلام کار و تلاش را، عبادت به شمار می‌آورد و در حکم جهاد فی سبیل الله می‌داند. «إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ»^۲. خدای متعال در این آیه شریفه؛ می‌فرماید که باید سعی و تلاش و افراد در یک جامعه مختلف باشد و در زمینه‌ها و رشته‌های گوناگون علمی و اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی به فعالیت بپردازند. «وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا»^۳ «و آن کسی که سرای آخرت را بطلبد و سعی و کوشش خود را برای آن انجام دهد در حالی که ایمان داشته باشد سعی و تلاش او پاداش داده خواهد شد.

انسان به کوشش و فعالیت توصیه شده است چه برای ثواب و کسب اجر اخروی و چه برای عمران و آبادانی این جهان.

۱-۲ استفاده از تهدیدها

تبدیل تهدید به فرصت از مهمترین پایه‌های سعی و تلاش برای آبادانی و عمران و ایجاد اقتصاد پویا است. «إِضَاعَةُ الْفُرْصَةِ عُصْبَةٌ»^۴ از دست دادن فرصت اندوه‌بار است.

۱. یونس / آیه ۸۸.

۲. لیل / آیه ۴.

۳. اسراء / آیه ۱۹.

۴. نهج البلاغه / حکمت ۱۱۸ کتابخانه بزرگ احادیث شیعه www.hadithlib.com

امام علی علیه السلام توجه به آبادانی کشور و رونق دادن به کسب و کار و تجارت را از اصول کلی برنامه ریزی اقتصادی بیان می‌کنند و خطاب به مالک اشتر، می‌نویسد:

«باید تلاش تو در آبادانی زمین بیشتر از جمع آوری خراج باشد که خراج جز با آبادانی فراهم نمی‌گردد و آن کس که بخواهد خراج را بدون آبادانی مزارع به دست آورد، شهرها را خراب و بندگان خدا را نابود و حکومتش جز اندک مدتی دوام نیاورد. پس اگر مردم از سنگینی مالیات، آفت زدگی، خشک شدن آب چشمه‌ها، کمی باران، خراب شدن زمین در اثر سیلاب، یا خشکسالی شکایت کردند، در گرفتن مالیات به میزانی تخیف ده؛ تا امورشان سامان گیرد، و هرگز تخفیف دادن در خراج، تو را نگران نسازد زیرا آن اندوخته‌ی است که در آبادانی شهرهای تو و آراستن ولایت‌های تو نقش دارد و رعیت تو را می‌ستایند و تو از گسترش عدالت میان مردم خشنود خواهی شد و به افزایش قوت آنان تکیه خواهی کرد، بدان چه در نزدشان اندوختی و به آنان بخشیدی. با گسترش عدالت در بین مردم و مهربانی با رعیت به آنان اطمینان خواهی داشت. آنگاه اگر در آینده کاری پیش آید و به عهده شان بگذاری، با شادمانی خواهند پذیرفت، زیرا عمران و آبادی قدرت تحمل مردم را زیاد می‌کند»^۱.

۲-۲ توجه به زیرساخت‌های کشور

توجه امام علی علیه السلام به سازندگی و تولید و سرمایه‌ی متکی به توان و نیروی کار جمعی است؛ اگر آبادانی و توجه به اشتغال در جامعه گسترش پیدا کند، جوانان و مردم با امید و سرزندگی بیشتری به آینده خود اعتماد خواهند کرد. مطابق آیات قرآن کریم یکی از وظایف انسان‌ها در طول عمر و حیات مادی خود ایجاد آبادانی و عمران گاهی در قالب احیاء اراضی موات و تبدیل آن به زمین‌های حاصل‌خیز و بهره‌برداری از آن و زمانی در قالب ساخت بناهای مسکونی و ایجاد شهرها با رعایت اصول ایمنی و بهداشتی می‌باشد و این مهم در سایه کار و تلاش تحقق خواهد یافت. «هُوَ أَنشَأَكُمْ مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ»^۲. «هُوَ أَنشَأَكُمْ مِّنَ

۱. نهج البلاغه، نامه، ۵۳، مترجم، محمد، دشتی ص، ۵۸۰، انتشارات چاپخانه بزرگ قرآن کریم (سوره) چاپ نهم/۱۳۸۵.

۲. هود/ ۶۱.

الْأَرْضِ» اوست که آفرینش و پدید آوردن شما را از زمین آغاز کرد؛ چراکه «آدم» را که پدر شما انسانهاست، او آفرید. «وَأَسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا» عمران و آبادانی زمین را به شما و انهاد و شما را نیازمند به آن ساخت تا آن را آباد سازید و در آن بساط زندگی بگسترانید و از نعمت‌های آن بهره‌ور گردید در واقع او به شما فرمان داد که با ساختن خانه‌ها و شهرها، آباد ساختن مزارع و دشت‌ها، سرسبز و پرطراوت ساختن بوستان‌ها و کاشتن درختان و... زمین را آباد سازید». از آیه شریفه برمی آید که خلقت و آفرینش انسان از زمین بوده و بقاء و دوام او نیز بستگی به عمران و آبادانی آن خواهد داشت و لذا خداوند این امر را به انسان واگذار نموده است و زمین را برای تولید و ایجاد فرصت‌های شغلی متفاوت در اختیار انسان گذاشته است.

۲-۳ پرهیز از امتیاز دادن و سوء استفاده‌های مالی

خواص و نزدیکان مسئولان و کارگزاران هر حکومت، چشم به استفاده از امکانات و بهره‌جویی و لذت بردن از اموال را دارند که می‌توانند در اقتصاد سالم کشور اختلال ایجاد کنند. امام علی علیه السلام به کارگزاران خود توصیه می‌کند که از چنین عناصر خطرناکی در حکومت بپرهیزند: **ثُمَّ إِنَّ لِلْوَالِي خَاصَّةً وَ بَطَانَةً فِيهِمْ اسْتِثْنَاءٌ وَ تَطَاوُلٌ، وَ قَلَّةٌ إِنْصَافٍ فِي مُعَامَلَةٍ، فَاحْسِمِ مَادَّةً أَوْلَيْكَ بِقَطْعِ أَسْبَابِ تِلْكَ الْأَحْوَالِ، وَ لَا تُقْطِعَنَّ لِأَحَدٍ مِنْ حَاشِيَتِكَ وَ حَامَتِكَ قَطِيعَةً، وَ لَا يَطْمَعَنَّ مِنْكَ فِي اعْتِقَادِ عُقْدَةٍ تَضُرُّ بِمَنْ يَلِيهَا مِنَ النَّاسِ فِي شَرْبٍ أَوْ عَمَلٍ مُشْتَرَكٍ يَحْمِلُونَ مَوْوَنَتَهُ عَلَى غَيْرِهِمْ، فَيَكُونُ مَهْنًا ذَلِكَ لَهُمْ دُونَكَ وَ عَيْبُهُ عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ، وَ الْأَزِمُ الْحَقُّ مَنْ لَزِمَهُ مِنَ الْقَرِيبِ وَ الْبَعِيدِ، وَ كُنْ فِي ذَلِكَ صَابِرًا مُحْتَسِبًا، وَ اقْعَا ذَلِكَ مِنْ قَرَابَتِكَ وَ خَاصَّتِكَ حَيْثُ وَقَعَتْ، وَ ابْتِغِ عَاقِبَتَهُ بِمَا يَثْقُلُ عَلَيْكَ مِنْهُ، فَإِنَّ مَعْبَةَ ذَلِكَ مَحْمُودَةٌ؛^۱** و بدان که والی را خویشاوندان و نزدیکان است و در ایشان خوی برتری جویی و گردنکشی است و در معاملات با مردم رعایت انصاف نکنند. ریشه ایشان را با قطع موجبات آن صفات قطع کن. به هیچیک از اطرافیان و خویشاوندان زمینی را به اقطاع مده، مبادا به سبب نزدیکی به تو، پیمانی ببندند که صاحبان زمینهای مجاورشان را در سهمی که از آب دارند یا کاری که باید به اشتراک

۱. نهج البلاغه، نامه، ۵۳، مترجم، محمد، دشتی ص، ۵۸۶، انتشارات چاپخانه بزرگ قرآن کریم (سوره) چاپ نهم/۱۳۸۵.

تولید و بهره‌برداری اقتصادی از نگاه قرآن و نهج البلاغه

انجام دهند، زیان برسانند و بخواهند بار زحمت خود بر دوش آنان نهند. پس لذت و گوارایی، نصیب ایشان شود و ننگ آن در دنیا و آخرت بهره تو گردد. اجرای حق را درباره هر که باشد، چه خویشاوند و چه بیگانه، لازم بدار و در این کار شکیبایی به خرج ده که خداوند پاداش شکیبایی تو را خواهد داد. هر چند، در اجرای عدالت، خویشاوندان و نزدیکان تو را زیان رسد. پس چشم به عاقبت دار، هر چند، تحمل آن بر تو سنگین آید که عاقبتی نیک و پسندیده است.

۴-۲ گسترش عدالت همگانی

قرآن کریم در خصوص داد و ستد بر مبنای عدالت و قسط با تأکید فراوان، یادآور شده است:

«وَوَضَعَ الْمِيزَانَ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ»

میزان و قانون گذاشت تا در میزان طغیان نکنید (و از مسیر عدالت منحرف نشوید) و وزن را بر اساس عدل برپا دارید و میزان را کم نگذارید.^۱

۵-۲ گسترش تجارت و بازرگانی

رونق تجارت و بازرگانی بر محور ارکان اقتصاد اسلامی، نقش عمده‌ی در شکوفایی اقتصاد جامعه دارد، رابطه مستقیمی میان پیشرفت اقتصادی و توسعه تجارت و بازرگانی وجود دارد، هر جا فعالیت‌های تجاری جریان داشته باشد پیشرفت اقتصادی هم زیاد می‌شود.

تجار و کاسبان صالح از جمله طبقات ارزشمند جامعه اسلامی به حساب می‌آیند. حکومت‌ها برای دوام حکومت و استقلال و امنیت داخلی خود نیازمند گسترش تجارت و بازرگانی با سایر مناطق هستند، زیرا هرگاه فعالیت‌های بازرگانی و تجاری کشوری دستخوش تغییرات گردد، گسست زیر ساخت‌های آن کشور اجتناب‌ناپذیر است تولید آن جامعه نیز از هم فرو خواهد پاشید؛ امام علی علیه السلام در عهده نامه مالک اشتر به تمامی این مسائل اشاره داشته و می‌فرماید:

«اینک سفارش مرا در حق بازرگانان و پیشه‌وران بپذیر و درباره آنها به

کارگزارانت نیکو سفارش کن. خواه آنها که بر یک جای مقیم‌اند و خواه آنها که با سرمایه خویش این سو و آن سو سفر کنند و با دسترنج خود زندگی می‌نمایند. زیرا این گروه، خود مایه های منافع‌اند و اسباب رفاه و آسودگی و به دست آورندگان آن از راههای دشوار و دور و خشکی و دریا و دشتها و کوهساران و جایهایی که مردم در آن جایها گرد نیابند و جرئت رفتن به آن جایها ننمایند. اینان مردمی مسالمت جوی‌اند که نه از فتنه گریهایشان بیمی است و نه از شر و فسادشان وحشتی. در کارشان نظر کن، خواه در حضرت تو باشند یا در شهرهای تو. با اینهمه بدان که بسیاری از ایشان را روشی ناشایسته است و حریص‌اند و بخیل. احتکار می‌کنند و به میل خود برای کالای خود بها می‌گذارند، با این کار به مردم زیان می‌رسانند و برای والیان هم مایه ننگ و عیب هستند. پس از احتکار منع کن که رسول الله ﷺ از آن منع کرده است.^۱

۳: ضرورت شناخت علل کاستی‌های اقتصادی

کارشناسان در خصوص عوامل رکود اقتصادی نارسایی‌های مادی را بیان می‌کنند، اما در نظام الهی، غیر از عوامل یاد شده، به عوامل معنوی هم توجه می‌شود، با بررسی و برطرف نمودن این عوامل، اقتصاد کشور رونق و شکوفایی بیشتری خواهد داشت.

۱-۳ گسترش گناه و عدم استغفار در جامعه

علی علیه السلام در ریشه یابی عوامل رشد اقتصاد می‌فرماید:

«خداوند بندگان خویش را هنگامی که اعمال بد انجام دهند، به کمبود میوه‌ها و جلوگیری از نزول برکات آسمان و بستن درهای گنج‌های خیرات مبتلا می‌سازد، تا توبه کاران توبه کنند، گنهکاران دست از گناه بکشند، پندپذیران پند گیرند، و عاصیان از معصیت باز ایستند. خداوند سبحان استغفار از گناه را، سبب فزونی رزق و مایه رحمت خلق قرار داده است، و (در قرآن) فرموده است: «از پروردگار خویش آمرزش بطلبید، که او بسیار آمرزنده است، برکات خویش را از آسمان بر شما فرو می‌فرستد، و با بخشش اموال و فرزندان، شما را کمک می‌کند، و باغهای سرسبز و نهرهای جاری در اختیارتان قرار می‌دهد» پس رحمت خدا بر آن کس که به استقبال توبه بشتابد، از خطای خویش

۱. نهج البلاغه، نامه، ۵۳، مترجم، محمد، دشتی ص، ۵۸۰، انتشارات چاپخانه بزرگ قرآن کریم (سوره) چاپ نهم/۱۳۸۵.

پوزش طلبد و (با اعمال صالح) بر مرگ پیشی گیرد.^۱

عوامل دیگری نیز در به وجود آمدن مشکلات و کاستی‌های اقتصادی در جامعه وجود دارد که اگر افرادی مرتکب برخی اعمال حرام شوند اثرات سوء آن گریبان گیر جامعه انسانی خواهد بود که می‌توان به این موارد اشاره کرد:

۲-۳ ربا خواری

یکی از زشتترین راه‌های ارتزاق انسان بشمار می‌آید که اگر شخصی خود را آلوده به این گناه نابخشودنی نماید، اثر وضعی آن کل جامعه را دربر خواهد گرفت و مشکلاتی را برای اقتصاد و رشد تولید و سرمایه بوجود خواهد آورد:

«الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ فَانْتَهَىٰ فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ^۲

کسانی که ربا می‌خورند، (در میان مردم) قیام و رفتاری ندارند مگر مانند رفتار کسی که شیطان او را به برخورد خود دیوانه کرده (تبادل رفتار او را به هم زده). این بدان سبب است که آنها گفتند: بی‌تردید داد و ستد نیز مانند رباست، در حالی که خداوند داد و ستد را حلال و ربا را حرام نموده. پس هر که پندی از جانب پروردگارش بدو رسد و (از رباخواری) باز ایستد، آنچه گذشته از آن اوست (سودی که پیش از نزول حکم ربا گرفته مال اوست)، و کارش (از نظر کیفر اخروی) با خداست، و کسانی که (به رباخواری) بازگردند آنها اهل آتشند، در آن جاودان خواهند ماند». آیه «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ»^۳ (خدا بیع را حلال کرد) کسب و تلاش اقتصادی را حلال کرده. آیات «حَرَّمَ الرِّبَا» (ربا را حرام کرد).^۴ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً» (ای کسانی که ایمان

۱. نوح ۱۰ و ۱۱) و نهج البلاغه خطبه/۱۴۳ / مترجم، محمد، دشتی ص، ۲۶۲، انتشارات چاپخانه بزرگ قرآن

کریم(سوره) چاپ نهم/۱۳۸۵.

۲. بقره/ آیه ۲۷۵.

۳. همان.

۴. همان.

آورده‌اید، ربا را چند برابر نخورید.^۱ و آیات دیگر (با تعبیرهای گوناگون)؛ به مبارزه با ربا برخاسته و ربا خواری را، که راهی برای تحصیل درآمد و افزایش سرمایه است، ناروا دانسته‌اند.

همچنین در برخی از آیات آمده است: «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ» (اموال یکدیگر را به باطل در میان خود نخورید)؛^۲ «لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ» (ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اموال یکدیگر را به باطل نخورید، مگر اینکه تجارتي با رضایت شما انجام گیرد).^۳

۳-۳ کم فروشی و گران فروشی

از اعمال ممنوع و حرام در اسلام، کم فروشی و گران فروشی است. خدای متعال می‌فرماید: «وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ» «در معاملات، ترازو و قپان را به نفع خود زیاد و به ضرر مردم کم نگیرید (و دست به کم فروشی نزنید)».^۴ خدای متعال با شدیدترین لحن‌ها از انجام این اعمال منع می‌کند؛ زیرا این کارها از جمله مفسد اخلاقی و اجتماعی در جامعه می‌باشد و موجب پایمال شدن حقوق مردم و ظلم به آنان می‌گردد. کم فروشی نوعی از گران فروشی محسوب می‌شود که در ایجاد چهره فاسد اخلاقی و اقتصادی در جامعه نقش موثری دارد و خداوند آن را حرام و نهی فرموده است. رعایت حقوق مردم، مورد تأکید خدای متعال قرار گرفته است. «وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ» و ای قوم من! پیمان‌شکنی نکنید، و وزن را با عدالت، گواهی تمام دهید! و بر اشیاء (و اجناس) مردم، عیب نگذارید؛ و از حق آنان، نگاهید! و در زمین به فساد نکوشید! یکی از مواردی که در این آیه مورد تأکید است، نهی از عیب گذاری بر اشیا و اجناس فروشندگان است در عین حالی که فروشندگان را نیز به رعایت حقوق مردم دعوت می‌کند؛ می‌فرماید در

۱. آل عمران / ۱۳۰.

۲. بقره / ۱۸۸.

۳. نسا / ۲۹.

۴. هود / آیه ۸۴.

۵. هود / آیه ۸۵.

روی زمین فساد نکنید. کم فروشی و گران فروشی از موارد فساد اجتماعی و اقتصادی جامعه بشری محسوب می‌شود، همان گونه که بی ارزش دانستن و معیوب شمردن اشیاء و اجناس دیگران، از مفاصد اقتصادی و اجتماعی قلمداد شده است. بهمین جهت خدای متعال برای پیش گیری از این گونه مفاصد آنها را حرام شمرده است. و بار دیگر تأکید می‌کند: «و به سوی مردم مدین برادرشان شعیب را فرستادیم، (او به قوم خود) گفت: ای قوم! خدای یگانه را که جز او خدایی ندارید بپرستید، برهانی از پروردگارتان به سوی شما آمده (و حجت بر شما تمام شده) پیمانہ و وزن را تمام دهید (کم فروشی مکنید) و حق مردم را کم مدهید و در این سرزمین پس از اصلاح آن فساد راه میندازید، این دستور را اگر باور داشته باشید برای شما بهتر است.»^۱ «وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ، وَ لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَ لَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ» (مردم آنچه می‌فروشید با سنگ تمام بدهید)^۲ و «از کم فروشی حذر کنید و با این وضع بذر فساد در زمین نپاشید.»^۳ در آیه دیگر می‌فرماید: «وَ لَا تَسْ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَ أَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَ لَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ» یعنی بهره ات را از دنیا فراموش مکن و تا می‌توانی به خلق خدا نیکی کن و در روی زمین خواهان فساد مباش.^۴ مسئولین کشور باید با گسترش نظارت‌های همگانی بر تولیدات و عرضه محصولات جلوی بوجود آمدن بازار سیاه کذایی را بگیرند و مانع از گسترش؛ گرانی و فشار به اقشار آسیب پذیر جامعه باشند. کم فروشی از گناهان بزرگ و اجتماعی است و آثار زیانباری به اقتصاد جامعه وارد می‌سازد.

۴-۳. گسترش رشوه خواری

از رشوه خواری می‌توان؛ با نام اپیدمی و همه گیر در جامعه نام برد؛ و مورد نهي خدای متعال قرار گرفته و از انجام آن منع کرده است. «وَ لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَ تَذَلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» ملتان را میان

۱. اعراف/آیه ۸۵.

۲. هود / آیه ۸۵.

۳. الإسراء / آیه ۳۵.

۴. قصص ۷۷.

خوتان به باطل تصرف نکنید و آن را [به عنوان رشوه] برای قُضات نفرستید تا بخشی از اموال مردم را به گناه تصرف کنید در حالی که می‌دانید [ناحق است].^۱ پرداخت هرنوع پول یا جنسی در مقابل انجام گرفتن کار به اشخاص و یا افراد در رأس کار؛ حرام شمرده می‌شود، کسانی که در مقابل ارائه خدماتشان مازاد بر آنچه که به عنوان حقوق تعیین گردیده از مردم دریافت نمایند رشوه خواری محسوب شده و از آن منع شده‌اند. اگر حرام خواری و رشوه خواری در جامعه گسترش پیدا کند، مشکلات جبران نشدنی به اجرای عدالت خواهد زد. «سَمَّاغُونَ لِلْكَذِبِ أَكْأَلُونَ لِلسُّخْتِ فَإِنَّ جَاؤُوكَ فَآخُكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرَضُوا عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَصُرُّوكَ شَيْئًا وَإِنْ حَكَمْتَ فَآخُكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ»^۲ آنها بسیار به سخنان تو گوش می‌دهند تا آنرا تکذیب کنند، مال حرام فراوان می‌خورند، رشوه خواری و ربا خواری در جامعه زمانی رواج می‌یابد که، مردم به هم دیگر دروغ بگویند و شایعه پراکنی نمایند. اگر ایمان در اثر قسم‌های دروغ، شایعه پراکنی و کذب از بین برود، رشوه خواری در جامعه گسترش می‌یابد. «سُخْت» عبارت است از رشوه، مهریه زن آلوده، اجرت گرفتن برای حجامت، پول گرفتن در برابر جفت‌گیری حیوانات، قیمت سگ، شراب، پول در برابر مردار، اجرت کاهن، و جایزه‌ای است که برای کاری گناه‌آلود و ظالمانه قرار داده می‌شود.

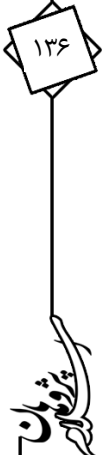
۳-۵ کوتاه کردن دست ناهلان از فعالیت‌های اقتصادی

از اقدامات دیگر می‌توان به بازداشتن غیر متخصصان از تصرف در اموال و دخالت در برنامه‌های اقتصادی نام برد، «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا»؛ و اموال خود را که خداوند آن را وسیله قوام [زندگی] شما قرار داده به سفیهان ندهید، از [عواید] آن به ایشان بخورانید و آنان را پوشاک دهید و با آنان سخنی پسندیده بگویید.^۳

۱. البقره/آیه ۱۸۸.

۲. مائده/آیه ۴۲.

۳. نساء، ۵.

۴. ضرورت رشد اقتصادی با رویکرد قرآن و نهج البلاغه

رشد اقتصادی، موجب آرامش روانی جامعه خواهد بود؛ اگر جامعه توسعه سیاسی داشته باشد ولی در کنار آن از توسعه اقتصادی برخوردار نباشد، نمی‌تواند استقلال رای داشته باشد. کشوری می‌تواند مقتدر و شجاعانه در برابر ابرقدرت‌ها ایستادگی نماید، که در اقتصاد خودکفا باشد؛ امیرالمؤمنین علی علیه السلام در این زمینه وقتی زندگی فردی یک فرد مومن را زمان بندی می‌کند، در کنار اقتصاد، عبادت و ارزش‌های اخلاقی را نیز مطرح می‌کند آنجا که می‌فرماید:

«لِلْمُؤْمِنِ ثَلَاثُ سَاعَاتٍ فَسَاعَةٌ يُنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ وَ سَاعَةٌ يَرُمُّ مَعَاشَهُ وَ سَاعَةٌ يُحَلِّي بَيْنَ نَفْسِهِ وَ بَيْنَ لَذَّتِهَا فِيمَا يَحِلُّ وَ يَجْمَلُ». وَ لَيْسَ لِلْعَاقِلِ أَنْ يَكُونَ شَاخِصًا إِلَّا فِي ثَلَاثِ مَرَمَّةٍ لِمَعَاشٍ، أَوْ خُطْوَةٍ فِي مَعَادٍ، أَوْ لَذَّةٍ فِي غَيْرِ مُحَرَّمٍ». مومن باید شبانه روز خود را به سه قسم تقسیم کند، زمانی برای عبادت پروردگار، و زمانی برای تامین هزینه‌های زندگی، و زمانی برای واداشتن نفس به لذت‌های که حلال و زیباست. انسان خردمند را سزوار نیست جز آن که در پی سه چیز حرکت کند، کسب حلال برای تامین زندگی، گام نهادن در راه آخرت یا به دست آوردن لذت‌های حلال.^۱

۱-۴. پایبندی به اصول و قواعد معاملات

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»؛ «وَفِي» و «أَوْفَى» هر دو به معنای تمام کردن و کامل کردن است.^۲ «وَأَتَوْهُمْ مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ»^۳ در آیه‌ی دیگر: «وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ»^۴ آیات مذکور توجه به تلاش و جهاد اقتصادی و رشد اقتصادی دارد. و گواه بر آن است که خداوند متعال مال را به عنوان امانت در دست انسان قرار داده تا همگان از آن بهره ببرند و مالک اصلی خداست. از اینرو، هیچ فردی حق ندارد بدون اذن و رضای خداوند، در مال به دست آورده خویش تصرف نماید.

۱. نهج البلاغه حکمت ۳۹۰ مترجم، محمد، دشتی ص، ۷۲۴، انتشارات چاپخانه بزرگ قرآن کریم (سوره) چاپ

نهم/۱۳۸۵.

۲. مائده / ۱.

۳. نور / ۳۳.

۴. حدید / ۷.

۲-۴ تبیین و نهادینه ساختن پرداخت زکات

نهادینه کردن فرهنگ زکات در جامعه توسط نهادهای دینی (مبلغین و روحانیون و مسئولین دستگاه‌های نظام) و بیان هم‌مطراز بودن زکات با نماز؛ زکات را بیش از پیش در جامعه تسری داده و مردم را برای پرداخت این رکن مهم رشد اقتصادی جامعه اسلامی کمک خواهد کرد. خدای متعال می‌فرماید: «وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّائِعِينَ» و نماز را بر پا دارید و زکات را بدهید و با رکوع کنندگان رکوع کنید.^۱

۳-۴ جهاد همگانی و فردی برای رشد اقتصاد ملی

سعی، تلاش و کوشش در آیات قرآن کریم با معانی مختلف (اعم از مادی و معنوی) استعمال شده است، «أَمَّا السَّنِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ»؛ اما آن کشتی مال گروهی از مستمندان بود که با آن در دریا کار می‌کردند. برای تامین معاش خود تلاش و کوشش می‌کردند و از تنبلی و سستی جلوگیری می‌کنند.^۲ و یا در این آیه «رَبُّكُمْ الَّذِي يُزْجِي لَكُمْ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا»؛ پروردگار شما کسی است که کشتی را در دریا برای شما به حرکت در می‌آورد تا از نعمت او بهره‌مند شوید. او نسبت به شما مهربان است.^۳ «وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمْ الْئِيلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»؛ و از رحمت او است که برای شما شب و روز را قرار داد تا هم در آن آرامش داشته باشید و هم برای بهره‌گیری از فضل خدا تلاش کنید و شاید شکر نعمت او را بجا آورید.^۴ «لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّنْ رَبِّكُمْ»؛ گناهی بر شما نیست که از فضل پروردگارتان طلب کنید.^۵ «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ» او کسی است که زمین را برای شما رام کرد، بر شانه‌های آن راه بروید و از روزی خداوند بخورید. این آیه نیز از آیات

۱. بقره / ۴۳.

۲. کهف / ۷۹.

۳. اسراء / ۶۶.

۴. قصص / ۷۳.

۵. بقره / ۱۸۹.

مطلق است و انسان‌ها را به تصرف در طبیعت و فعالیت و تلاش اقتصادی امر می‌کند.^۱
«وَمِنَ الْجِنَّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ»؛ و گروهی از جن پیش روی او (حضرت سلیمان) به اذن پرودگارش کار می‌کردند.^۲

ب: رعایت حقوق کارگر در اسلام

۱. قرارداد

انجام هر کاری بدون رعایت آداب، مقررات و شرایط آن، نتیجه غیر قابل قبول خواهد داشت، هر کاری قوانین و شرایط خاص خود را دارد. خدای متعال برای اینکه حقوق کارگران را مورد تکریم قرار دهد در آیه ذیل از زبان حضرت شعیب به حضرت موسی می‌فرماید:

«قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِخْدَى ابْنَتِي هَاتَيْنِ عَلَيَّ أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حِجَجٍ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ»
حضرت شعیب به موسی گفت: «من می‌خواهم یکی از این دو دخترم را به همسری تو درآورم به این شرط که هشت سال برای من کار کنی و اگر آن را تا ده سال افزایش دهی، محبتی از ناحیه توست، من نمی‌خواهم کار سنگینی بر دوش تو بگذارم و ان شاء الله مرا از صالحان خواهی یافت»^۳ حضرت شعیب، قرارداد کار را با بیان دو زمان متفاوت به حضرت موسی پیشنهاد می‌کند، و به او اختیار می‌دهد که هر کدام از زمان‌ها را دوست داری انتخاب کن، با توجه به این موضوع، مدت انجام کار تعیین شده و این قرارداد موجب می‌شود که کار به نحو احسن و در زمان مقرر و معین طبق قرارداد انجام گیرد و منجر به نزاع و اختلاف میان کارگر و کارفرما نشود.

۲. پرداخت اجرت و نحوه آن

پرداخت اجرت کار و چگونگی آن تاثیر بسزایی در روحیه کارگران و کارکنان دارد. اگر پرداخت‌ها بموقع باشد، کارگران نیز با قوت بیشتر به سمت کار و تلاش پیش خواهند رفت، این همان قدم گذاشتن به مراحل خودکفایی در تولید داخلی و حمایت از

۱. ملک / ۱۵.

۲. سبا / ۱۲.

۳. سوره قصص / آیه ۲۷.

کار و سرمایه داخلی است. علی علیه السلام می فرماید: «تَعَرَّضُوا لِلتَّجَارَةِ؛ فَإِنَّ فِيهَا غِنًى لَكُمْ عَمَّا فِي أَيْدِي النَّاسِ» تجارت کنید و به تولید روی بیاورید که از آنچه در دست دیگران است بی نیاز می شوید.^۱ اگر فردی مطمئن به پرداخت بموقع اجرت خویش باشد با علاقه و دقت بیشتری وظیفه خود را انجام خواهد داد. خدای متعال به این مساله اشاره می نماید:

«فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى»^۲ خداوند، درخواست آنها را پذیرفت (و فرمود:) من عمل هیچ عمل کننده‌ی از شما را، زن باشد یا مرد، ضایع نخواهم کرد.

«قَالُوا نَفَقْدُ صَوَاعِ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ»^۳ گفتند پیمانہ ملک را گم کرده ایم، و هرکس آن را بیاورد یک بار شتر (غله) به او داده می شود و من ضامن (این پاداش) هستم. پرداخت پاداش در قبال کارهای ابدائی و نوآورانه در این آیه تضمین شده است اگر پاداش و اجرت کاری، تضمین شود، هم کار به نحو شایسته و کامل انجام خواهد گرفت و هم باعث طیب خاطر کارگران می شود و با علاقه و اشتیاق بیشتری به کارها دل خواهند بست. تشویق به کار و تولید مایع دلگرمی و عدم وابستگی به کشورهای خارجی است، دل نبستن به کار در روایات بخصوص از زبان حضرت علی علیه السلام مورد نفرین قرار گرفته است، آن حضرت همواره در تداوم تشویق به کار و تولید می فرمود: «مَنْ وَجَدَ مَاءً وَ تَرَاباً ثُمَّ افْتَقَرَ فَأَبْعَدَهُ اللَّهُ»^۴ کسی که آب و زمین دارد و فقیر است از رحمت خدا دور باد. امام علی علیه السلام صنعت گران و صاحبان حرفه‌های گوناگون را تشویق می فرمود: «تَعَرَّضُوا لِلتَّجَارَاتِ، فَإِنَّ لَكُمْ فِيهَا غِنًى عَمَّا فِي أَيْدِي النَّاسِ وَ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُخْتَرِفَ الْأَمِينَ». خداوند، انسان امینی را که دارای حرفه است (و به آن

۱. اصول کافی ج ۱ ص ۳۷۰.

۲. آل عمران / آیه ۱۹۵.

۳. سوره یوسف آیه / ۷۲.

۴. بحار الانوار ج ۲۳، ص ۱۹.

اشتغال دارد) دوست می‌دارد.^۱

۳. اجحاف نکردن در حق کارگر

برابری کارگران و ظلم نکردن به آنان آرامش خاطر کارگر را به دنبال خود می‌آورد. از این جهت که در مقابل عمل انجام شده به حقوق خود خواهد رسید. خدای متعال در عین حالی که به کارفرما و نسبت به تولیدات او نگاه با محبت آمیز دارد در دفاع از حقوق کارگران می‌فرماید: **وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ^۲** و حق مردم را کم نگذارید و در زمین فساد نکنید. این آیه مصداق بارز دفاع از حقوق انسان بوده و بر ادای حقوق تأکید می‌کند و از تضييع حقوق افراد نهی نموده است. ارزش‌گذاری دین مقدس اسلام به کار و کارگر این قدر اهمیت دارد که حتی توانایی افراد را در کار کردن می‌ستاید و با توجه به اختلاف توانایی جسمی و روانی و ابتکار و خلاقیت و سایر جهات که در انسان‌ها وجود دارد به هر فردی به تناسب توانمندی او مسئولیت، انجام کار و اگذار نموده است: **قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ^۳** یکی از آن دو دختر گفت: پدر او را استخدام کن، چرا که بهترین کسی را که می‌توانی استخدام کنی، آن کسی است که قوی و امین باشد.

۴. کارگران از نگاه اسلام و غرب

قدرت خلاقیت و ابتکار و نوآوری در عرصه‌های مختلف علمی؛ تولید صنعت را برای جامعه به ارمغان می‌آورد، هرچه قدر که انسان به علم و دانش و توانمندی خود بیفزاید در آگاهی و مهارت کار با ظرافت خاصی، به انجام مسئولیت خواهد پرداخت. شرایط بهتر و ایده آل برای یک کارگر نمونه، موجب می‌شود تا در ارائه تولیدات با سرعت عمل بیشتری گام بردارد و از اتلاف انرژی‌های جلوگیری نماید. بدون آگاهی و دانایی از ساختمان شئی، تولید آن ممکن نیست. کارفرمایان باید دقت زیادی در بکارگیری افراد آگاه و ماهر در کارها به خرج دهند؛ **أَنْ اِعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ**

۱. من لایحضر الفقیه، ص ۳۵۳ و هزار حدیث از امام علی علیه السلام کتابخانه بزرگ حدیث www.hadithlib.com.

۲. سوره شعرا/آیه ۱۸۳.

۳. سوره قصص آیه ۲۶.

وَاعْمَلُوا صَالِحاً إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ^۱ و دستور دادیم زره‌های کامل و فراخ بساز، حلقه‌ها را به اندازه و متناسب کن و عمل صالح را بجا بیاورید ... علم و دانایی حضرت داود در ساختن زره از طرف خدای متعال بود تا آنچه را که می‌سازد از استحکام کامل برخوردار باشد و جنگجویان بتوانند از آن بخوبی استفاده کنند.

امام علی علیه السلام در باغی مشغول کار کردن بود که عده‌ی برای دریافت پاسخ سئوالی، به باغ رفتند و دیدند امام علیه السلام سخت مشغول کار کردن است و این آیه را تلاوت می‌کند: أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يَتْرَكَ سُدًى^۲ آیا انسان می‌پندارد او را به حال خود رها می‌کنند. ارزشی که دین اسلام به کارگر می‌گذارد، نگاه کرامت و شرافت و عزت است تا جایی که رهبر معصوم علیه السلام شیعه خود را در کنار کارگران تلقی می‌کند و با کار کردن در باغ، به تولید و خودکفایی می‌اندیشد.

کارگران در غرب با کمبودهای فراوانی برخوردار هستند، ثروت تنها در دستان یک درصد به گردش در می‌آید و ۹۹ درصد باید چشمان خود را به دست آنان بدوزند، تا شاید بتوانند از این طریق خود را نجات دهند. در حالی که دین مقدس اسلام این قشر زحمتکش جامعه را می‌ستاید و مورد الطاف خود قرار می‌دهد، و با نام امانت دار معرفی می‌کند وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ^۳ و آنها که امانت‌ها و عهد خود را رعایت می‌کنند. امانتداری و وفای به عهد از ویژگی‌ها و اوصاف مومنین و اهل بهشت می‌باشد؛ امانتداری و وفای به عهد در هنگام کار، پشتوانه بسیار قوی و محکمی است جهت انجام کار، این صفت موجب امنیت و آرامش خاطر کارگر نسبت به کارفرما و یا بالعکس می‌شود و از مسائل مهم و اصولی شرایط کار بوده و سبب پیشرف کارها می‌شود خدای متعال بیان می‌دارد: وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَفَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ وَلَكَيْنَ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا

۱. سوره سبا / ۱۱.

۲. القيامة / ۳۶.

۳. سوره معارج / آیه ۳۳.

تولید و بهره‌برداری اقتصادی از نگاه قرآن و نهج‌البلاغه

كُتِّمُ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ^۱ همانند آن زن سبک مغز نباشید که پشمهای تابیده خود را پس از استحکام وا می‌تابید، در حالی که سوگند و پیمان خود را وسیله خیانت و فساد قرار می‌دهد... اینها همه نشان از ارزش گذاری اسلام به قشر کارگر کار فرما است. وفای به عهد، مهمترین پشتوانه برای ثبات جامعه به شمار می‌آید، در این آیه پیمان شکنی را سرزنش و ملامت کرده و آنرا با تشبیه به یک نوع کار و شغل بیان نموده است. پذیرفتن کار و شغل، نوعی عهد و پیمان بین کارگر و کارفرما برقرار می‌کند و در صورتی کار به نتیجه مطلوب می‌رسد که در آن پیمان شکنی و خیانت در امانت نباشد و برای اجرای تعهدات خود از روی صداقت قدم بردارد. و در نهایت رضایت از کار است که هم کارگر و هم کارفرما را خشنود می‌سازد. لِسَعِيهَا رَاضِيَةٌ^۲ چرا که از سعی و تلاش خود خشنود است.

رضایت؛ شیرین ترین طعمی است که باید هم کارگر و هم کارفرما و هم جامعه از تولید ملی خود داشته باشند و با اتکای به خود باوری و ایمان راسخ به پرودگار و اهداف عالی پیش روی خود در تحقق «حمایت از کار و سرمایه ملی تلاش نمایند».

۱۴۳

تولید

۱. سوره نحل / آیه ۹۲.

۲. سوره غاشیه آیه ۹.

نتیجه گیری

تولید و بهره برداری اقتصادی از نگاه قرآن و نهج البلاغه با رویکرد تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی؛ نیازمند برنامه ریزی‌های کلان، ایجاد زیر ساخت‌های اقتصادی هدفمند با توان نیروی کار ارزشی و با ایمان است.

بهترین برنامه برای رشد اقتصادی، با توجه به تحریم‌های موجود و تورم بالا، نظارت همگانی، قطع دستان ربا خواران، بخصوص در برخی از بانکها، رشوه گیران اداری، گران فروشان، محتکرین بیت المال، ارائه برنامه دقیق و حساب شده برای اجرای هدفمندی یارانه‌ها، با رویکرد ارزان شدن کالاها می‌باشد. در غیر این صورت، فشارچندین برابری را باید سرپرستان خانوارها تحمل نمایند.

می‌توان راهکارهای ذیل را برای بهبود اوضاع پیشنهاد کرد؛

حمایت بی شائبه از کارگران، کارفرمایان و صنعت گران برای بالابردن راندمان تولید با ایجاد بسته‌های حمایتی و تشویقی، تبیین خودباوری و خود اتکایی به کارگران و کارفرمایان با رویکرد قرآن و نهج البلاغه، اهمیت دادن به کالاهای تولید داخل و قطع واردات کالاهای کم ارزش و سخیف و همچنین، ارائه راه کارهایی برای ارزان شدن کالاهای تولید داخل برای رشد و شکوفایی اقتصاد اسلامی در نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران.

- قرآن کریم

۱. اصول کافی، کلینی، دارالکتب الاسلامیه، تهران.
۲. جبران مسعود، الرائد، اترابی نژاد، دکتر رضا، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ دوم، ۱۳۷۶.
۳. قریشی، شریف، کار و حقوق کارگر، ۱۳۶۶.
۴. کتابخانه بزرگ حدیث www.hadithlib.com
۵. مستدرک الوسائل، محدث نوری، دار احیاء التراث العربی، بیروت.
۶. مفردات الفاظ القرآن، علامه راغب اصفهانی، وفات ۴۲۵ ه.ق، صفوان عدنان داودی، چاپ اول، دمشق، دارالقلم، ۱۴۱۶ ه.ق.
۷. مکتب و نظام اقتصادی در اسلام، مهدی هادوی تهرانی، چاپ نینوا، سال ۱۳۸۳.
۸. من لایحضر الفقیه، شیخ صدوق.
۹. نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، تصحیح موسسه آل البیت، نشر موسسه آل البیت قم ۱۴۰۸،
۱۰. نهج البلاغه، سید رضی، مترجم، محمد دشتی، انتشارات چاپخانه بزرگ قرآن کریم (سوره) چاپ نهم/۱۳۸۵.